

ЗАПОВІДНА ТЕРИТОРІЯ «ФЕОФАНІЯ»

50 років тому, у 1950 р., я приїхав з Луганська до Києва, щоб навчатися в аспірантурі Інституту ботаніки Академії наук України. Славетний український ботанік М.Г. Холодний — творець фітогормональної теорії тропізмів, всесвітньо відомий фізіолог рослин і мікробіолог, в ті роки був вимушений, виконуючи комуністичний план перетворення природи, вивчати проблему просування на північ тропічної рослини лимону.

Відразу після війни у селищі Феофанія створювалися науково-експериментальні бази для біологічних інститутів АН УРСР. Інститут ботаніки АН УРСР теж отримав таку базу на околиці урочища Феофанія, де під керівництвом М.Г. Холодного була започаткована траншейна культура лимону. Для мене, аспіранта, була визначена тема «Вплив умов кореневого живлення та водопостачання на ріст і фізіологічні процеси». Під час її виконання, починаючи з 1950 р., я працював у Феофанії. Тодішній директор Інституту, видатний український вчений академік Д.К. Зеров, з великою повагою ставився до інститутської експериментальної бази, яку він частенько відвідував аби ближче познайомитися з її діяльністю. Особливо Дмитро Костьович полюблив спостерігати за ростом і розвитком посаджених ним кілька років тому дерев — двох гінго і однієї метасеквоїї. Вони й сьогодні ростуть на території науково-експериментальної бази. Нагадаю читачам деякі відомості про ці види.

Гінго дволопатеве (*Ginkgo biloba*) в дикому стані зараз трапляється лише в китайській провінції Сичуань. В Китаї культивується здавна, в Європі — з XVIII ст., в Україні вперше висаджено у 1809 р. Рослина дуже своєрідна, не має близьких видів і родів.

У Феофанії дерева гінґо висаджені південніше і трохи на схід від основного двоповерхового будинку науково-експериментальної бази. Відстань між деревами становить близько 40 м, їх висота — близько 12 м. Навколо гінґо на відстані 4—5 м від них висаджені дерева туї західної.

Наприкінці 1980-х рр. біля «південного» дерева тую прибрали, щоб поліпшити його освітлення. Гінґо росте серед трав'яної рослинності, де домінують пажитиця багаторічна, тонконіг лучний, пірій. На висоті 1 м має товщину 45 см.

Біля «північного» дерева туї залишились. Вони досить високі, утворюють відносно щільне кільце і затіняють більшу частину крони гінґо. В умовах сильного затінення землю вкриває дикий виноград, поодинокі ростуть кропива дводомна, ягилиця, чистотіл. На висоті 1 м гінґо має товщину 36 см.

Дерева гінґо на території науково-експериментальної бази Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного заслуговують на охорону як екземпляри дуже цікавого виду рослин, що має високу наукову та пізнавальну цінність. Їм, на мій погляд, доцільно надати статус ботанічної пам'ятки природи місцевого значення.

Метасеквойя (*Metasequoia glyptostroboides*) — листопадне хвойне дерево з родини таксодієвих. Вид спочатку був відомий лише як викопний з третинних відкладів на території Японії і вважався вимерлим. Однак у 1944 р. його знайшли у провінціях Сичуань і Хубей Центрального Китаю. В Україні росте тільки в культурі, трапляється зрідка, переважно в ботанічних садах і дендрологічних парках.

Стовбур метасеквойї, висадженої у Феофанії, знаходиться на відстані 70 см від заасфальтованої площадки. Уздовж краю асфальту висаджена бирючина звичайна, поруч з метасеквойєю ростуть горіх волоський, граб, клен польовий. Дерево майже не затінене, є вищим, ніж сусідні дерева інших видів. У 2004 р. його висота становила близько 15 м, товщина на висоті 1,5 м — 54 см.

На моє тверде переконання, згаданий екземпляр метасеквойї на території науково-експериментальної бази Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного заслуговує на охорону як досить старий екземпляр своєрідного мало поширеного в Україні інтродукованого виду, що має значну наукову, пізнавальну та естетичну цінність. Його охорона повинна включати заборону на спорудження будинків і створення нових ділянок з асфальтованим або іншим твердим покриттям у радіусі 10 м від дерева. Про це я говорю лише тому, що є зазіхання з боку «реконструкторів» території Феофанії знести будинок і знищити це цінне дерево.

Але я задумав написати цю «Сторінку редактора» не заради двох рідкісних для України видів рослин. Далі мова піде про охорону і збереження не лише окремих об'єктів рослинного світу, а про урочище Феофанія в цілому.

Феофанія є частиною колишнього досить великого масиву широколистяного лісу, що знаходився на південь від Києва. Пізніше цей масив розпався на кілька частин, найбільшою є Голосіївський ліс. Сучасна назва масиву походить від імені першого київського вікарного єпископа Феофана, якому в кінці XVIII ст. цю місцевість передали під дачу. З 60-х рр. XIX ст. Феофанія належала Михайлівському Золотоверхому монастирю. Нині в освоєній частині урочища знаходиться собор Святого Пантелеймона.

Після визволення Києва у 1943 р. урочище Феофанія було передане Академії наук, яка створила тут дослідне лісництво Феофанія. Всі події довгої історії урочища відбилися на його сучасній конфігурації і стані. Лісовий масив грабово-дубового лісу має кільцеподібну форму, його центр займає освоєна безлісна територія, де розташовані пансіонат, сад, собор, житлові будинки та ін. Тому Феофанійський ліс, один із найстаріших у Києві, є дуже вразливим, адже відчуває антропогенний тиск як ззовні, так і з центральної освоєної частини. В останні десятиліття в стані рослинності урочища відбулися помітні зміни. Зменшилася площа грабово-дубових лісів та збільшилася — молодих грабових насаджень. У трав'яному покриві збільшується кількість синантропних видів, стійких до витоптування. Але старий ліс всіляко намагається зберегти свою будову і захистити різноманітність рослин і тварин, які його населяють.

У Феофанійському лісі погожого дня можна бачити чимало відпочиваючих, які прогулюються тут цілими сім'ями, використовуючи можливість поспілкуватися з природою неподалік від свого житла. Дуже популярними є джерела, вода яких вважається цілющою.

Є у Феофанії і дачі. Вже вказувалось, що колись тут була дача єпископа Феофана. У повоєнні часи в освоєній центральній частині було побудовано декілька дач академіків — нині це старі будівлі, оточені садками. Донедавна ніякого сучасного будівництва у Феофанії не було. Центральна частина урочища не належить до природно-заповідного фонду України, заповідним завжди був ліс кільцеподібної форми.

Нещодавно на заповідній території почалось будівництво, чи як його ще називають «реконструкція», що супроводжується знищенням частини лісу, особливо насаджень 50–60-х рр. минулого століття. Через заповідний ліс південної частини урочища у 2004 р. прокладаються нові асфальтовані дороги та цегляні стіжини. При цьому вирубано кілька десятків старих дубів товщиною 50–70 см і більше. Пошкоджено здорові дерева. Екосистема лісу в цій частині дуже змінилась. Ліс освітлився — отже, він зробив значні кроки на шляху трансформації. В центральну частину урочища Феофанія вже раніше вели дві асфальтовані дороги. Необхідність в побудові нових, на мій погляд, відсутня.

Фахівці-ботаніки зауважують, що урочище Феофанія є дуже цінним заповідним об'єктом. Його цінність збільшується від того, що воно знаходиться за 15 км від центру міста і має загальнодержавне значення.

Рослинність урочища представлена в основному грабово-дубовими та грабовими лісами. В типових для цього масиву насадженнях дуб утворює перший ярус висотою до 30 м, граб з домішкою липи та клену гостролистого — другий заввишки 14–16 м. Відмічені також клен гостролистий, ясен, береза, липа, дика груша. В трав'яному ярусі домінують яглиця, осока волосиста (переважно на схилах), зеленчук жовтий, зірочник ланцетолистий, підмаренник запашний, копитняк європейський. У травостої часто трапляються переліска багаторічна, медунка темна, фіалка дивна, купина багатоквіткова, перлівка поникла, конвалія травнева й інші. Навесні квітують ефемероїди, які майже скрізь утворюють

барвистий килим. Переважають анемона жовтецева, три види рястів — порожнистий, проміжний та повний. По днищах балок домінує пшінка весняна. На локальних площах трапляються і домінують зубниці залозиста і бульбиста.

Є у Феофанії культури дуба, молоді похідні грабові ліси, невеликі за площею соснові та горіхові посадки.

Подекуди збереглися дуби 100–180-річного віку (окремі екземпляри 300-річного і більше), клени та ясени віком 80–120 років, липи — 70–100 років, граби віком 60–80 років. У 70–80-х роках минулого століття було висаджено понад як 100 видів дерев, кущів і ліан, зокрема дуби каштанолистий, розсіченолистий, монгольський та пірамідальний, сосни кримська, Веймутова і Банкаса, ялиця біла, псевдотсуга тисолиста, ялини сибірська, тянь-шанська, біла та колюча (блакитна форма), модрина сибірська та даурська, гінго дволопатева, тюльпанове дерево, каштан істівний, бук лісовий, берези жовта, граболиста та даурська, платан західний, липа широколиста, самшит, гледичія безколючкова, актинїдії гостролиста та маньчжурська, лимонник китайський, ломиніс білий, виноград амурський, дейція шорстка, таволги Вангута, верболиста та гострозазубрена.

Трапляються рослини, занесені до Червоної книги України: лілія лісова, гніздівка звичайна, булатка довголиста, з малопоширених видів — голукучник дубовий, пухирник ламкий, воронець колосистий, наперстянка великоквіткова, проліска дволиста.

Ще раз підкреслю: державний заповідник «Феофанія» є перлиною київської землі, заповідною, недоторканою і святою територією. Її треба пильно оберігати у первісному вигляді для майбутніх поколінь нескінченного майбутнього України. Адже сучасне завдання людства — повне припинення деградації природи і її відновлення. Саме для цього в усьому світі створюються природно-заповідні території, які й лише які гарантують тривале, не обмежене в часі збереження природи. Переконалися, що знищення лісу на частині території Феофанії та заміна його бетонною або асфальтовою поверхнею є ознакою варварського, злочинного ставлення до святої заповідної землі. Таке відношення до первісної природи свідчить про вкрай низький рівень екологічної свідомості нашого суспільства і, зокрема, керівників держави і міста. Відповідальність останніх в даному конкретному випадку набагато збільшується тому, що порушується заповідання неоціненного лісу в місці, де кожний куточок має бути оточений особливою увагою і піклуванням. Для мене особисто надзвичайно важливо знати, що мої онуки і правнучки зможуть прогулюватися в нашому чудовому Києві старим лісом, який і через 100 чи 1000 років не буде гіршим, ніж нині, і не меншим за площею! Для цього, очевидно, необхідно, щоб сьогодні ніхто не дозволяв собі порушувати діючі природоохоронні закони і не прокладав широкі асфальтовані шосе замість екологічних стежок. Безперечно, це стане можливим тоді, коли відповідні державні органи будуть твердо і наполегливо боротися проти антропогенного втручання в такі заповідні об'єкти, як старовинна, мальовнича і дуже цінна Феофанія.

Найстрашнішим і майже незбагненним є той факт, що природоохоронні порушення здійснюють високі і найвищі особи нашої держави. У разі заповідного урочища Феофанія ці порушення виглядають так.

27 вересня 2003 року група народних депутатів України звернулася до прем'єр-міністра України В.Ф. Януковича з листом. Прочитую його основні положення: «Рішенням Київської міської ради від 10.07.2003 року № 2636/796 Державному заповідному господарству «Феофанія» НАН України оформлено право постійного користування земельними ділянками загальною площею 152,22 га по вул. Академіка Лебедева у Голосіївському районі м. Києва за рахунок частини земель, наданих відповідно до Постанови Ради Народних Комісарів Української РСР від 22.08.1944 року № 1055 «Про надання права Академії наук УРСР на використання лісу для організації наукових робіт по лісознавству та розведенню дубового шовкопряда».

Відведений НАН України лісовий масив є парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, що входить у зону регульованого рекреаційного використання. На його території знаходиться Свято-Пантелеймонівський монастир та будівлі Усіх Святих у Феофанії, каскад озер, природних джерел цілющої води, багаторічна унікальна рослинність та вікові дерева, що є об'єктами наукових досліджень, а також будинок творчості вчених («Феофанія») та санаторій-профілакторій НАН України.

Лісовий масив «Урочище Феофанія» має надзвичайно важливе науково-дослідне і природоохоронне значення з урахуванням Генерального плану розвитку міста Києва.

Все це приваблює тисячі туристів та мешканців міста Києва, які відвідують урочище та розміщені на його території об'єкти.

Однак відсутність у НАН України відповідного фінансування фактично призводить до поступового занепаду заповідника (підкреслено мною — К.С.).

Відтак, існує нагальна потреба негайного втручання Уряду для вжиття невідкладних заходів, які б забезпечили не лише збереження заповідника, але й його розвиток, виконання вимог існуючих нормативів.

Зокрема, мова йде про те, щоб при доопрацюванні проекту Державного бюджету України на 2004 рік Уряд разом із Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету передбачили окремим рядком у статті видатків НАН України відповідні кошти (17 млн. грн.) на забезпечення діяльності Державного заповідного господарства «Феофанія» та у статті видатків Київської міської державної адміністрації на проведення відповідних робіт по благоустрою на території заповідника Київзеленбудом (7 млн. грн.), а також виділити кошти Держводгоспу, Держлісгоспу, Мінекології, Мінпаливноенерго, Державній службі автомобільних доріг, МНС та МВС на проведення передбачених рішеннями Київського міськвиконкому від 20.02.1995 року № 45, Київської міської державної адміністрації від 25.12.1995 року № 352, постановою Кабінету Міністрів України від 27.07.1995 року № 555, дорученнями Кабінету Міністрів України № 26927 від 12.05.2003 року, № 26929 від 12.05.2003 року, № 26931 від 12.05.2003 року, № 29270 від 15.05.2003 року, № 42258 від 16.07.2003 року, № 42262 від 16.07.2003 року та рішеннями Бюро Президії НАН України комплексу заходів по проектуванню та виконанню відповідних робіт на території заповідника.

У зв'язку з цим просимо Вас дати доручення щодо розробки на замовлення Державного заповідного господарства «Феофанія» НАН України проекту реконструкції заповідника; ремонту та будівництва доріг, будівництва шумозахисного паркану, будівництва огорожі, тротуарів та зовнішнього освітлення, облаштування автостоянки та бюветів відповідно до розробленого проекту підрозділами служби; очистки водоймищ (в тому числі в с. Хотів) та буріння і облаштування свердловин, водовідведення ґрунтових вод з облаштуванням лотків на території заповідника та в с. Хотів, реконструкції гідроспоруд та мостів згідно розробленої проектної документації відповідними підрозділами комітету; реконструкції та прокладки телефонних мереж із заміною застарілого обладнання на цифрове на телефонній станції «АТС–266»; санітарної чистки лісу, його відновлення та упорядкування ландшафту; охорони території заповідника, у тому числі протипожежної, а також сприяти у здійсненні Київською міською радою та міською державною адміністрацією таких заходів (оформлених відповідним розпорядженням): будівництво огорожі, доріг, тротуарів, бюветів, зовнішнього освітлення, каналізації, водопостачання, газопостачання, реконструкція існуючої каналізаційної підстанції, здійснення протизсувних робіт, телефонізації, боротьби зі шкідниками, організація вивезення сміття. Зазначені роботи слід провести з урахуванням необхідності реконструкції та використання інженерних мереж, що перебувають на балансі Інституту теоретичної фізики та Інституту ботаніки НАН України.

Одночасно слід забезпечити обмеження руху автотранспорту по території заповідника шляхом установки відповідних знаків та шлагбаумів і будівництво місць відпочинку та підприємств громадського харчування, інших об'єктів загального користування.

Переконані, шановний Вікторе Федоровичу, що фінансування і виконання зазначених заходів свідчитиме про державний підхід до збереження та розвитку унікальної місцевості на території міста Києва».

Віктор Янукович підтримав авторів листа і завчасно, у 2003 році доручив міністерствам, відомствам, Київській міській адміністрації, забезпечити прискорення виконання відповідних комплексних робіт в поточному році з урахуванням попередніх доручень із зазначеного питання та передбачити необхідні кошти на 2004 рік — для завершення виконання намічених заходів у державному заповіднику «Феофанія». Звертаю увагу читачів: в дорученні прем'єр-міністра йдеться про заходи в державному **заповіднику**. Але ж заповідники в усьому світі — це природні об'єкти, які являють собою особливу екологічну, генетичну, наукову і культурну цінність і охороняються законом. На території заповідників повністю заборонені всі види господарської діяльності. Заповідне урочище Феофанія також є природоохоронним об'єктом величезної наукової, пізнавальної і екологічної цінності.

У мене виникає питання: яким природним об'єктом є урочище Феофанія і як він називається? Адже читачі вже помітили, що в літературі і цитованих мною державних документах цей об'єкт називають «державний заповідник «Феофанія»», «державне заповідне господарство «Феофанія»», «парк-пам'ятка садово-

паркового мистецтва загальнодержавного значення», «лісовий масив «Урочище Феофанія»». Для будь-якої освіченої людини поняття «заповідне господарство» неприйнятне, бо природний об'єкт може бути або заповідним, або господарським. Ще більш непринятною є назва «парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва», бо ніякого парку ні в урочищі, ні на прилеглий території не було і немає ще й сьогодні. Може зараз розпочато його будівництво і ми будемо свідками створення справжнього і неперевершеного об'єкту садово-паркового мистецтва. Були сади, чагарники, полуниця, смородина, запущені і зарослі лісом ставки, будинок творчості і гуртожитки НАН України, була і є колишня дача академіка О.В. Палладіна. Але не було і немає ніякого парку та ще й пам'ятки мистецтва. Був, є і повинен бути у віках заповідний ліс, який вивчали і завжди будуть вивчати ботаніки та зоологи, для чого він і був підпорядкований Академії наук. Поруч може бути створений парк, який не повинен шкодити унікальному заповідному лісовому масивові.

На превеликий жаль, тенденція значного посилення антропогенного тиску на природні заповідники, ботанічні сади, прибережні території малих і великих річок, карпатські і кримські ліси, полезахисні смуги, болота, луки і залишки степів виявляється у все більшій мірі. Ботаніки за своїм професійним обов'язком і громадянською відповідальністю не можуть бути байдужими до цих негативних явищ і повинні скрізь і завжди привертати до них увагу керівництва держави. Остання ж в усій своїй діяльності має спиратися на об'єктивну і незалежну наукову думку, носієм і надійним захисником якої і повинна назавжди залишатися фундаментальна наука. У нашому випадку — **ботаніка**.

К.М. СИТНИК